

Ivo Rendić-Miočević

Filozofski fakultet, Zadar

ETNOSIHOLOGIJSKI OKVIR HRVATSKE I SRPSKE NACIJE*

SAŽETAK

Na području jugoistočne Europe (Ilirik) homogenost se ostvarivala na temelju tradicionalnih modela. Istraživanje nacionalizama i nacija u jugoistočnoj Europi moguće je i etnopsihološkim pristupom. U patrijarhalnom društvu, na temelju ideologije (narodne pjesme, mitovi i dr.), autor otkriva *sindrom Kraljevića Marka* (simptomi: projekcije, paranoja i narcizam). Srednjovjekovna Srbija u kojoj su bile povezane država i crkva imala je drukčiji društveni razvoj od europskog društva (dugo trajanje orijentalne despocije). Moderna nacionalna država potpomognuta Crkvom poticala je paranoju i projekcije u stanovništvu stvorivši ideju o velikoj Srbiji. Hrvati su se rano uključili u europsko-kršćansku civilizaciju i primajući od drugih, a zadržavajući svoje, stvorili su autohtonu kulturu. U njih su se razvili razni tipovi društva (dalmatinske komune, hrvatsko plemstvo, sjeverni feudalizam i kraljevski slobodni gradovi), ali i oni imaju svoj »krvavi niz« utemeljen u *sindromu Kraljevića Marka*. Razvoj poslije 1918. autor tumači sukobom dviju kulturnih i društvenih tradicija, koristeći pri tom i frejdovske teorije (arhaična destruktivnost srpskih i hrvatskih kvislinga).

KLJUČNE RIJEČI: etnopsihologija, patrijarhalizam, sindrom Kraljevića Marka, istočni model, zapadni model, arhetipovi

1. Nacionalizam, nacije, pokretački mitovi

Kakav je odnos nacija i nacionalizma? Gellner (1998: 75, 76) smatra da nacije mogu biti definirane samo pomoću razdoblja nacionalizma, te da je nacionalizam taj koji stvara nacije, a ne obratno. Dakako, nacionalizam koristi povijesno naslijeđeno umnožavanje kulturnog bogatstva, ali selektivno, uz radikalna preobražavanja. Gellnerova razmišljanja valja uvažavati pri proučavanju postanka nacionalizama i nacija u jugoistočnoj Europi. Međutim, na tom prostoru na kojem je u odnosu na zapadnu Europu zaostajao industrijski razvoj, a najveći dio stanovništva bio nepismen, homogenost se ponajviše ostvarivala na temelju tradicionalnih modela. Dakako, razina oslanjanja na te modele ovisila je o prethodno dosegnutom kulturnom stupnju pojedinih područja.

* Ovaj je rad nastao na temelju referata »Etnopsihologija i nacije u Iliriku« održanog na prvom susretu srpskih i hrvatskih povjesničara u Pečuhu 19.–22. studenog 1998. u organizaciji Friedrich–Naumann–Stiftung. Skraćena verzija referata objavljena je u zborniku te organizacije 2000.

Temeljeći svoje zaključke o nacionalizmu i stvaranju nacija na društvenim okolnostima koje stvara industrijsko društvo, Gellner svjesno zanemaruje nacionalističke ideologije koje su zapravo vrlo jednostavne i opterećene pogrešnom svijesću i mitovima koji izvrću stvarnost. Stoga se o biti nacionalizma ne može mnogo doznati proučavanjem njegovih zagovornika (Gellner, 1998: 143–146). Gellnerova razmišljanja moraju nam biti na umu kada raspravljamo o državotvornim idejama i nacionalnointegracijskim ideologijama u Hrvatskoj i Srbiji u XIX. i XX. stoljeću. One se, dakako, moraju proučavati, ali to proučavanje ne smije biti opterećeno tradicionalnim apriorističkim tezama i ideologemima, bilo srpskim, bilo hrvatskim. Pristupom koji je utemeljen na apriorističkim tezama i ideologemima karakterističnim za sve nacionalizme, ne može se shvatiti bit nacionalizma i postanka modernih nacija na prostorima jugoistočne Europe. Osim toga, agensi utemeljeni na arhetipovima nastalim tijekom dugih stoljeća koji su se prelijevali u moderne nacionalizme i nacionalnu svijest, potpuno se zanemaruju. A ti agensi, koji izviru iz nesvjesnoga, ugrađeni su u moderne ideologije sa svrhom da u homogenom društvu u njegovih pripadnika izazivaju instrumentaliziranu agresiju (Fromm, 1975: 32–40) protiv pripadnika drugih naroda. Međutim, nesvjesna sastavnica zanemarena je u proučavanju južnoslavenskih nacionalizama, te tako nije ostvaren potpuniji interdisciplinarni pristup tom važnom problemu.

Uz Gellnerova mišljenja, za naše analize bit će interesantna i mišljenja A. Smitha koji smatra da je pretvaranje ili uključivanje srednjovjekovnih etnija u naciju posljedica »trostruke zapadne revolucije«, odnosno ekonomske tranzicije iz feudalizma u kapitalizam (s privrednom integracijom državnih prostora), transformacije vojnih i administrativnih načina kontrole (popraćene širenjem teritorija i političkih područja europskih dinastija) te kulturne revolucije (uz porast kulturne standardizacije) (Smith, 1988: 131–133). Za daljnje izlaganje bit će zanimljiva Smithova tvrdnja da »mitsko-simbolski kompleks« postaje žarište identiteta zajednice, odnosno njezin *mithomoteur* ili konstitutivni politički mit (Smith, 1988: 58, 59; Heršak, 1998: 158). Smith navodi osam mitskih tema koje mogu postati dijelom nacionalnih mitologija: 1) mitovi o podrijetlu u vremenu, 2) mitovi o podrijetlu u prostoru, 3) mitovi o predcima, 4) mitovi o migraciji, 5) mitovi o oslobođenju, 6) mitovi o zlatnom dobu, 7) mitovi o propasti, i 8) mitovi o preporodu. Narodni junaci imaju ključno mjesto u tim temama, naročito u onom o zlatnom dobu (Smith, 1988: 192–200). Prema tom autoru, povratak u prošlost važan je zbog težnje živućih naraštaja za besmrtnošću, a prepričavanjem »naših« mitova »nacija postaje stalno obnavljanje i pre-povijedanje naše povijesti u svakom pokoljenju naših potomaka« (Smith, 1988: 208). Prema tome, stari mitovi i arhaični slojevi svijesti održali su se u suvremenim nacijama. Sve vrste mitova koje spominje Smith možemo naći u južnoslavenskih naroda, posebno Srba i Hrvata. Mitovi prošlosti sudjeluju u oblikovanju nacije (Dugandžija, 1999) i stvaraju idealnu sliku o starim državama koje, tako idealne, obnavljamo u moderno doba. I današnja nacija samo je nastavak naše stare »nacije« koja je sretno živjela u svojoj staroj »narodnoj« državi. »Šarm nostalgije« suglasne stvari čini nesuglasnima, a nevjerojatne vjerojatnima, te se povijest i kultura nikad ne pojavljuju onakvima kakve su bile, već su uvijek briljantnije ili opskurnije (Moscovici, 1985: 299).

Mi se ovdje nećemo posebno baviti samim mitovima, nego ćemo pokušati objasniti nesvjesnu sastavnicu koja je snažno ugrađena u tradicionalne matrice i koja u svom »dugom trajanju« usmjerava ponašanje ljudi do našeg vremena. Južnoslavenskim *mithomoteurima* pokušat ćemo dati etnopsihološki okvir kako bismo pridonijeli ostvarivanju nove dimenzije koju valja uzeti u obzir pri stvaranju južnoslavenskih nacija i oblikovanju nacionalističkih ideologija. Tradicionalne matrice i modeli temelje se na arhetipovima koji su, prema Jungu, prototipovi simboličnih cjelina. Oni predstavljaju naslijeđene psihičke strukture, odnosno neku vrstu kolektivne svijesti. Ti su arhetipovi duboko urezani u nesvjesno i omogućuju obnavljanje sličnih ideja (Rendić-Miočević, 1996: 126).

Na južnoslavenskom području arhetipovi i matrice, posebno one utemeljene u hajdučkim mitovima, pokazali su svoju izdržljivost tijekom XX. stoljeća pa i na njegovu koncu. Žanić (1998: 15) zaključuje da je citat iz tradicije, iz folklorne matrice, simbol preko kojega se jedan tijek vremena uključuje u drugi omogućujući paralelna zbivanja.

2. »Psihohistorija« – zanemarena sastavnica interdisciplinarnosti u povijesnim istraživanjima

Danas se povijesna znanost susreće s mnogim drugim znanostima. U želji da se razotkrije ljudsko ponašanje u potpunosti, ona se sve više povezuje s etnopsihologijom, etnopsihijatrijom i etnopsihoanalizom (Rendić-Miočević, 2000: 28). Povijesti su od velike pomoći saznanja utemeljena u Freudovim teorijama (Gay, 1985 i 1998), a psihoanalitički usmjerena »psihohistorija« nastoji otkriti nesvjesno i sakriveno u ljudskom ponašanju. »Psihohistorija« za povijesnu znanost može postati opasna ako se njezino »uživljavanje« proglasi glavnim i jedinim pristupom povijesti (Gross, 1980). Ipak, Freudove se teorije ni u kojem slučaju ne smiju olako odbaciti. Štoviše, one danas u znanosti dobivaju vrlo važno mjesto. Dakako, za povjesničara psihoanaliza nije nikakva knjiga recepata nego prije svega stil mišljenja, a psihoanaliza pomaže više pitanjima koja Freud postavlja nego odgovorima koje daje (Gay, 1998: 124). Psihoanaliza pojačava samospoznaju povjesničara o tome da on, kao ljudsko biće opterećeno nesvjesnim koje proizlazi iz odgoja, tradicije, društvene sredine i drugih činilaca, ne može potpuno objektivno pristupiti povijesnoj istini. Upravo bi mogućnost samospoznaje povjesničara mogla biti most između psihoanalize i povijesti (Gay, 1998: 126). Mnoga freudovski postavljena pitanja usmjeravaju nas na drukčije razmišljanje o povijesti pa, iako možda ne daju uvijek čvrste odgovore, upućuju nas na potrebe novih rješenja.

Ipak, Freudove teorije, koje su našle svoje mjesto u svjetskoj znanosti pošto su do naših dana dobro kritički iskristalizirane, ne smiju biti jedini temelj za objašnjenje određenih ljudskih ponašanja. Istraživač koji želi shvatiti prošlost i sadašnjost treba uzeti u obzir i teorije A. Adlera (1984b). Za njega je, nasuprot važnosti seksualnih nagona u Freuda, volja za moći osnovni pokretač psihičkih dinamizama

i sveprisutan nesvjestan motiv psihičkih kretanja (Vlajković, 1984. u: Adler, 1984a: 7). Temelj toj volji je osjećaj manje vrijednosti nastao u djetinjstvu, koji uzrokuje nadkompenzaciju. Freud je otkrio potisnutu seksualnost, a Adler skrivenu volju za moći, dok je Jung pomirio oba gledišta naglasivši da su oba sadržaja prisutna ali ne i jedina (Vlajković, 1984. u: Adler, 1984a: 21). To bi Jungovo mišljenje moglo biti polazište u istraživanjima psiholoških manifestacija u prošlosti.

Etnopsihološki, etnopsihijatrijski i etnopsihoanalitički pristup, uz druge analize, na temelju proučavanja ideologije (narodne pjesme, mitovi, običaji i dr.) otkriva nesvjesno stanovnika južnoslavenskih prostora u prošlosti i sadašnjosti (Rendić-Miočević, 1996). »Psihohistorija«, dakako, treba biti samo sastavnica interdisciplinarnog pristupa povijesnoj analizi, a njezino je značenje osobito veliko kada se bavi proučavanjem mentaliteta (Gross, 1980: 326). Ovdje valja napomenuti da pri takvim analizama postoji mogućnost da se etnopsihološke analize pretvore u pseudoznanost te se približe rasnim teorijama. Velika je opasnost ako se pri tome vratimo zastarjelim karakterologijama narodâ, iz čega se lako izvlače zaključci o kolektivnoj odgovornosti. Trebalo bi, zapravo, analizirati mentalitete. Nadalje, etnopsihološki pogledi na probleme mogu se svesti na nekorektna pojednostavljenja i izvlačenje negativnih aspekata koji odgovaraju autoru. Pisac ovog rada svjestan je svih tih opasnosti!

3. Tri povijesna modela u Iliriku. Sindrom Kraljevića Marka

Na prostorima Ilirika kojeg stranci radi jednostavnosti, bez valjanih razloga, nazvaše Balkanom,¹ izjednačivši stanovništvo svih regija s konotacijom opće zaostalosti i krvožednosti, djeluju prastari arhetipovi. Razmotrimo neke od njih jer oni

¹ Postoje valjani razlozi da se ne rabi pojam »Balkan« koji je 1809. uveo njemački geograf Zeune. Taj prostor nema planinske pregrade koja bi ga dijelila od europskog trupa, a ne čini ni prirodnu niti etničku cjelinu. Nelogični Balkanski poluotok bio je potreban Europi da se, s konotacijom zaostalosti, sve na tom prostoru »strpa« u isti »koš«. Osim toga, u zapadnoj Europi, bez ikakva stida, uoči Drugoga svjetskog rata Jugoslaviju su jednostavno nazvali Srbijom (H. W. van Loon, *Geografija*, 1939, str. 237–239). Tako je sve više jačalo uvriježeno mišljenje koje je opravdavalo srpsku hegemoniju potrebnu versajskoj Europi. »Balkanski poluotok« zaista se konačno pretvorio u velikosrpski okvir (S. Moljević). U predursko vrijeme pojam »Balkan« nije se rabio, te je opravdana upotreba povijesnog naziva »Ilirik«, prema rimskoj provinciji u čijim se okvirima odvija povijest Južnih Slavena. Iz prethodne diskusije jasno proizlazi da pojam »Balkan« nikako ne može biti povijesni pojam koji bi se smio upotrijebiti za situiranje hrvatske i srpske povijesti, te da je jedini ispravan povijesno-zemljopisni pojam »Ilirik«. Međutim, na umu valja imati tri osnovna obilježja Ilirika koja se provlače kroz povijest, a na koja nas upozorava S. Čače (u: I. Rendić-Miočević, 1996: bilj. 15, str. 47–49): 1. od starog vijeka do najnovijeg vremena opetovano periferni i/ili granični položaj spram civilizacijskih žarišta, 2. devastirajući značaj civilizacija na obodnim područjima i 3. prostorna i nedostupna masa koja jugoistočnoj Europi daje obilježje »potkontinenta«. S. Čače razmišlja ovako: »Promatranjem iz ove perspektive, naši 'dinarski' problemi ukazuju se kao kontinuitet uslijed ponavljanja sličnih civilizacijskih konstelacija. Gotovo bi se smjelo kazati da je svejedno koji narod 'upada' u 'balkanski lonac' tijekom povijesti. Svi se moraju snalaziti u podjednakim uvjetima i svi postaju 'Balkanci'. Dok se to ne sagleda, nemoguće je izaći iz klopke.« Na temelju tradicije i povijesnih procesa danas se na prostoru starog Ilirika može govoriti o srednjoeuropskim, mediteranskim i istočnoeuropskim sastavnicama. Te raznolike sastavnice također dokazuju nelogičnost pojma »Balkan«.

bijahu mehanizmi koji su stoljećima pripremali zločinačku strukturu tako jasno ocrtanu krajem XX. stoljeća. To ćemo postići ako analiziramo tri povijesna modela koji su se tijekom dugih stoljeća oblikovali na području Ilirika, a to su:

1. hrvatski panonski feudalni i mediteranski na zapadu,
2. patrijarhalni u sredini i
3. srpski »despocijski« na istoku.²

Patrijarhalno društvo. Analizu ćemo započeti proučavanjem središnjega patrijarhalnog modela, jer ćemo baš u njemu naći mnoga objašnjenja. Patrijarhalno društvo razvilo se na području koje obuhvaća Crnu Goru, planinske oblasti Srbije i Bosne, Hercegovinu, Dalmatinsku zagoru i Liku. Na dinarskom masivu ljudi su se od davnine morali prilagođavati teškim uvjetima života, a posljedica je uvijek bila formiranje i očuvanje patrijarhalnog društva koje je u svojoj statičnosti razvijalo rodbinske odnose koji izražavaju svoju ideologiju u mitovima, pjesmama i pričama (Godelier, 1982: 280 i 380). Baš shvaćanje takvog društva, koje se do danas očuvalo najjače u Srba, ali dijelom i u Hrvata i drugih naroda, omogućuje da se uz pomoć psihopatoloških i etnopsiholoških analiza shvati struktura zločina pravno definirana krajem XX. stoljeća.³

Za proučavanje patrijarhalnog društva veliku važnost mora dobiti do sada uvelike zanemarena povijest obitelji koja se u novije doba usmjerava prema demografskim, ekonomskim, čuvstvenim, psihološki-razvojnim i drugim analizama, uz proučavanje povijesti žene (Milić, 1988). Proučavanje povijesti obitelji na području Ilirika, gdje prevladava polunomadsko stočarstvo, važno je za razumijevanje ponašanja stanovnika tog područja od najstarijih vremena do danas. B. S. Denich ističe da stočarske sredine zahtijevaju stvaranje korporativnih veza među braćom i udaljenim rođacima istog naraštaja, a jedine trajne društvene jedinice formiraju se po muškoj nasljednoj liniji (Denich, 1988: 269). Društva s dominirajućom ulogom muškaraca i potčinjenim položajem žena nastajala su posvuda u svijetu zbog konkurencije i očuvanja resursa, a patrilinarno povezivanje je zapravo savezništvo protiv zajedničkih vanjskih neprijatelja (Denich, 1988: 270). U stočarskim rodbinskim jedinicama s patrilinarnim nasljeđivanjem žene se razmjenjuju između raznih jedinica da bi rađale nove naraštaje muškaraca (Denich, 1988: 269). U takvim društvima najvažnija je funkcija žene rađanje nasljednika za mušku lozu. Njoj se prepuštaju najteže radne zadaće i odgoj koji se svodi na socijalizaciju sinova na način koji će osigurati budućnost skupine (Denich, 1988: 274).

Odgoj je u patrijarhalnom društvu strog, a edipovski zapleti naslućuju se iz sukobâ između roditelja i djece te iz incesta o kojem govore narodne pjesme.⁴ Sve nas to upućuje na potrebu da se pri tumačenju patrijarhalnog društva pozove u po-

²Sljedeće analize sažetak su autorovih istraživanja koja su prikazana u: Rendić-Miočević, 1996.

³Analizom zločina krajem XX. stoljeća bave se pravnici koji su utvrdili kršenje međunarodnoga humanitarnog prava na području bivše Jugoslavije. Najviše zločina počinili su Srbi, ali su ih također počinili Hrvati i Muslimani. Vidjeti »Konačno izvješće komisije stručnjaka« ustanovljene u skladu s Rezolucijom br. 780 Vijeća sigurnosti, *Novi list*, Rijeka, 3.–16. VIII. 1994.

⁴O odgoju u patrijarhalnom društvu vidjeti u: Rendić-Miočević, 1996: 61–70.

moć psihoanaliza. Otac u patrijarhalnom društvu ima autoritarnu vlast i tjelesno kažnjava ženu i djecu. Edipov kompleks koji je psihosocijalna pojava s fiziološkim dimenzijama, a osnova mu je sekulariziranje materinstva uz podsvjesnu »zavodljivost« majke (Devereux, 1990: 118), uz sve kritike (poput one Frommove⁵) mora biti jedna od sastavnica u tumačenju ponašanja patrijarhalaca. Može se pretpostaviti da oni, želeći uništiti lik omražena oca, ubijaju protivnike koji postaju zamjena za oca. Dakako, u takvim analizama valja uvažavati i Adlerovu tezu o želji za moći koja proizlazi iz osjećaja manje vrijednosti u djetinjstvu. Dijete je u patrijarhalnom društvu, uz strog odgoj, marginalizirano, te se u njega razvija osjećaj manje vrijednosti što svakako mora imati posljedice u zrelosti. Ovdje valja dodati još jednu žalosnu istinu. Naime, u patrijarhalnom društvu djetinjstva gotovo i nije bilo. Bičanić opisuje tragiku hrvatskih pasivnih krajeva u prvoj polovici XX. stoljeća i, između ostaloga, navodi da djeca počinju raditi od treće godine (krčenje kamena), a tada ujedno prestaje igra (Bičanić, 1936, II: 105, 106). Tako je bilo stoljećima! Možemo zamisliti kakve su posljedice strogog patrijarhalnog odgoja, nedostatka djetinjstva i igre u sazrijevanju mladeži, a Freudove i Adlerove teorije mogu nam dati potrebna objašnjenja. Već je rečeno da Jung dopušta prisutnost obaju sadržaja – seksualnog nagona i želje za moći u ljudskoj psihi, ali ti sadržaji nisu i jedini. U toj nam diskusiji mogu biti poučna najnovija psihologijska istraživanja koja dokazuju znatno izraženiju manifestnu agresivnost mladića u odnosu na djevojke. U mladića negativan odnos s ocem, bez obzira na kvalitetu odnosa s majkom, ima veće učinke na agresivnost u odnosu na djevojke (Bezinović, 1999).

Crnogorac je tipičan patrijarhalac dinarskih prostora. On, koji je bio inferioran u djetinjstvu, boji se da ga drugi (Turci) ne kastriraju, pa on to čini njima simboličkim odsijecanjem glave (Kordić, 1980: 161, 162). On žudi za očinskim položajem koji se može postići samo ubojstvom oca (Kordić, 1980: 116). Dakako, nemogućnost stvarnog ubojstva oca rezultira ubijanjem protivnikâ koji postaju zamjenom za oca. Rušilaštvo je odlika ideologije bratstva koja ima obrambenu ulogu, ali se može ostvariti tek ako uništava (Kordić, 1980: 189). Crnogorski model može se, uz potrebne korekcije, primijeniti i pri analizi patrijarhalnih pripadnika drugih naroda.

Narodna poezija daje nam groznu sliku patrijarhalnog društva koju karakterizira odsijecanje glava, mučenje, obljuba, pljačka, paljenje i rušenje (Krstić, 1984). Ta poezija osobito je duboko ušla u psihu srpskog naroda (Dvorniković, 1939: 547)

⁵ E. Fromm (1975, II.) smatra da Edipov kompleks nije najdublji stupanj ljudskog iskustva, ali Freud je otkrio da su svi ljudi svih razdoblja i kultura dijelili osnovno iskustvo sa svojim zajedničkim predcima te je iznio tezu da svi ljudi imaju zajedničku srž ljudskosti. E. Fromm predlaže da se ne samo služimo prošlošću da bismo razumjeli sadašnjost, našu svijest, već također da našu nesvjesnost koristimo za razumijevanje prethistorije. To zahtijeva samospoznaju u psihoanalitičkom smislu: uklanjanje većeg dijela našeg otpora protiv svijesti o našoj nesvjesnosti, smanjujući tako teškoću prodiranja iz naše svjesne misli u dubinu naše srži (str. 52). Fromm ističe da je Freudova zasluga otkriće dubine kompleksa majke kao središnjeg problema normalnog i patološkog razvoja (»Edipov kompleks«). Taj je kompleks interpretirao kao seksualni i tako ograničio važnost svog otkrića. Pred kraj života počeo je uvidati da postoji i pred-edipovska vezanost uz majku, ali nije promijenio staru koncepciju »incesta«. Fromm nadalje napominje da je šezdesetih-sedamdesetih godina eksperimentalno otkrivena uloga neseksualnih incestnih težnji u životu normalne i neurotične osobe (str. 56, bilj. 10).

i pridonijela transgeneracijskom prijenosu emocija, osobito mržnje (Rendić-Miočević, 1996: 82, 83). Valja napomenuti da je ideologija izražena u narodnim pjesmama mnogo starija, a o tome svjedoči *Ljetopis popa Dukljanina* u kojem nalazimo gotovo sve okrutne motive kasnije narodne poezije (Rendić-Miočević, 1988).

Učeni pisci koji slijede narodni izričaj ne prikrivaju tužnu i krvavu sliku patrijarhalnog društva, ali dok Andrija Kaćić-Miošić svoj *Razgovor ugodni* završava pozivom na završetak megdana, Njegoš u *Gorskom vijencu* veliča ubijanje i etničko čišćenje te je tako taj spjev postao »brevijar međuetničke mržnje« (Grmek, Gjidara, Šimac, 1993: 25, 26) i generator njezina transgeneracijskog transfera. U predvečerje Balkanskih ratova vladika Nikolaj Velimirović, kao predstavnik vrha Srpske pravoslavne crkve, na temelju Njegoševa epa formulira ideju o tome da je Srbe i Crnogorce Nebo predodredilo za misiju i dominaciju nad Južnim Slavenima. Ta je dominacija sveta i permanentna kao što je prirodno pravo božanskoga karaktera statično i nepromjenjivo (Dedijer, 1966: 421). S. Jovanović sa žaljenjem ustvrđuje da Njegoš nije ostavio u »amanet« kulturni nego nacionalni obrazac (Jovanović, 1997).

Borbe južnoslavenskih patrijarhalaca proglašavane su borbom za slobodu. *Gorski vijenac* je upravo trebao biti simbol slobode, a danas valja zapitati može li uopće plemenski čovjek biti slobodan. Uostalom, Kordić je istaknuo misao da se sloboda plemenskoga čovjeka sastoji baš u tome da bude neslobodan, jer mu običajni zakoni propisuju što ne smije i što treba učiniti (Kordić, 1980: 115). Iz takve logike proizlazi da su se sve borbe za slobodu na području Ilirika zapravo vodile prema novoj neslobodi. Hajduci i uskoci koji su se prikazivali kao veliki borci za slobodu, uz neosporan socijalni bunt, imaju svoje unutarnje motive koji su utemeljeni u nesvjesnom patrijarhalaca (Rendić-Miočević, 1996: 126, 127). Cijelom tom »borbom za slobodu« ipak dominira plemenska ideologija koja se iskazuje u rušilaštvu, pljački i ubijanju. U toj će ideologiji biti utemeljen četnički i ustaški pokret, ali prešućeni hrvatski sociolog D. Tomašić nalazi snažnu sastavnicu te plemensko-dinarske ideologije i u Titovoj komunističkoj Jugoslaviji (Tomašić, 1993b).

Patrijarhalac koji živi u stalnim strahovima i zebnjama od okolnog svijeta (drugih plemena), iz dobra lako prelazi u zlo, eksternalizirajući agresiju svoje skupine. U patrijarhalaca se vrline naglo pretvaraju u divljaštvo i pljačku, uz iskazivanje određenih simptoma. Proučavajući pažljivo stoljetne sukobe na području Ilirika koji su uvijek bili popraćeni destrukcijom, moguće je na temelju ideologije (pjesme, mitovi i dr.) te povijesnih izvora i literature odrediti sindrom koji se uvjetno može nazvati »sindromom Kraljevića Marka« (Rendić-Miočević, 1996: 126, 127). Taj se sindrom, koji je općeljudski te stoga vrlo poučan, iskazuje u »nasilju svakidašnjice«, a glavni su mu simptomi projekcije, kastracijski strah, paranoja, narcizam, eksternalizacija agresije i negativne emocije poput mržnje koje se prenose s naraštaja na naraštaj. Tim simptomima valja dodati i traumatsku neurozu koja je posljedica raznolikih situacija koje subjekt doživljava kao ugrožavanje života. Takve su situacije bile toliko česte (ratovi, četovanja itd.), da je moguće pretpostaviti da su postojale traumatske neuroze u stanovnika tog područja. Proizvod takvih psiholoških stanja je i ksenofobija. Uostalom, Vera Erlich je u svezi s analizom »burne transformacije« obitelji u Jugoslaviji prije Drugoga svjetskog rata istaknula nervoznu dispoziciju dina-

raca i nasilje u obitelji (Erlich, 1964: 360–362). Ta nervozna dispozicija mogla bi se, bez sumnje, povezati s Adlerovom teorijom želje za vlašću koju uvjetuje nervozan karakter (Adler, 1984b). S druge strane, u Primorju u vrijeme društvenih promjena stanovništvo, pod utjecajem dugotrajnoga pravnog sustava, iskazuje stabilne obiteljske odnose bez nasilja (Erlich, 1964: 443–445). Surovosti koje se u Iliriku zapažaju tijekom dugih stoljeća moguće je protumačiti sindromom Kraljevića Marka, ali njime možemo protumačiti i prijenos emocija utemeljenih u nesvjesnome statičnoga patrijarhalnog društva i u njegovoj nasilničkoj ideologiji. Spomenuti sindrom može se zapaziti u Srba i Hrvata, ali njemu su podložni i bosanski Muslimani (Rendić-Miočević, 1996: 285–310) o kojima se ovdje ne raspravlja.

U okolnostima života u patrijarhalnom društvu oblikuje se Nad-ja njegovih pripadnika. Prema S. Freudu, Nad-ja je dio ličnosti koji sadrži kodeks moralnih normi i ponašanja. Nad-ja djeteta ne stvara se prema slici roditelja nego prema slici roditeljskog Nad-ja pretvarajući se u zastupnika tradicije i vrijednosnih sudova koji se provlače kroz naraštaje.⁶ Tako su u nesvjesnome utemeljeni mnogi arhetipovi koji su preživjeli od pradavnih vremena do naših dana (Rendić-Miočević, 1996). U plemenskom društvu se na temelju prisilne odgovornosti stvara idealna skupina, a tiranski Nad-ja, preuzevši ulogu Ja, provjerava svaki njezin čin. Unutarnju sigurnost ta skupina stječe slušajući samo jednu riječ koju Nad-ja izgovara: *ne* (Kordić, 1980: 50, 51). Dominacija Nad-ja u skupini i nemogućnost samostalna djelovanja pojedinaca u potpunosti opravdava primjenu skupne psihoanalize u proučavanju patrijarhalnog društva. Plemenska struktura idealne skupine prenosi se u modernu naciju, a posljedica je mala mogućnost da se izmijeni Nad-ja pojedinaca koji se trebaju uključiti u demokratsko društvo. Skupina je narcisoidno zadovoljna sama sobom. Ona je idealna, a drugi ne valjaju. U tu se svrhu koristi i religiozna pripadnost koja skupini postaje neupitan dokaz da je ona, ta skupina, idealna, te je sve što učini opravdano. Drugi su »nevjernici« i što oni naprave, grešno je. Održavanje patrijarhalnog Nad-ja važan je činilac prenošenja plemenske kulture u moderne nacije i države, a posljedice tog prenošenja odavno je objasnio D. Tomašić: »Ako se kulturne i psihičke osobine plemenske kulture, na način koji smo opisali, zadrže među gornjim slojevima, to će se očitovati, na primjer, u autokratskim težnjama istaknutih ličnosti, tako da će primjena demokratskih načela u praksi biti gotovo nemoguća ili će biti znatno ograničena. Isto tako će se u ovoj sredini zapaziti i snažno razvijeni nepotizam kao ostatak rodovske solidarnosti. Tu ćemo zapaziti i pojavu urotništva, to jest revolucionarna raspoloženja ograničena na male skupine i bez veze sa širim masama. Uz to će doći i težnja za vlašću pod svaku cijenu i održavanje na vlasti svim mogućim sredstvima, jer je vlast u ovoj sredini ostala vodeća društvena vrijednost. K ovom treba dodati pomanjkanje autokritike, vlastito precjenjivanje, a podcjenjivanje i netoleranciju protivnika, slabo razvijen osjećaj odgovornosti i pomanjkanje smisla za sitan, discipliniran rad; zatim pomanjkanje humanih osjećaja, gramzljivost za materijalnim dobrima, silu kao glavno sredstvo vla-

⁶ O pojmu Nad-ja (super-ego) vidjeti u psihologijskim rječnicima: J. Laplace, J. B. Pontalis, 1992; D. Krstić, 1988; B. Petz, 1992.

danja, a prevaru kao društveno dozvoljen način ponašanja; i konačno u ovoj sredini će biti naročito naglašene društvene razlike i privilegije, koje će davati snažan poticaj pojedincima u njihovoj težnji da se ističu i da vode» (Tomašić, 1937).

Zar nam Tomašić ne daje adlerovsku sliku o želji za moći? Tomašićeva razmišljanja, uz nužne moderne kritike, neobično su aktualna i danas!⁷ Ta mišljenja hrvatskog sociologa postaju još čvršćima kada ih nadopunimo vrijednim analizama srpskog autora R. Konstantinovića koji je protumačio kako je iz plemenske ideologije u moderno vrijeme u Srbiji nastao duh palanke. Taj duh, između ostalog, ima ove značajke: jednoobraznost i gotova rješenja, zatvorenost i optuživanje drugih kao krivaca, pamfletizam utemeljen na zadanim istinama, razvijanje infantilne mitologije o sebi i dr. (Konstantinović, 1981).

Pošto smo kratko opisali patrijarhalni model u kojem smo tražili mehanizme nasilja, kratko ćemo opisati i preostala dva modela – istočni, srpski, i zapadni, hrvatski. Skica ovih modela omogućit će nam da još bolje shvatimo složenu povijesnu problematiku Ilirika i posebno agresivnost, koja se povremeno iskazuje u najgorem obliku.

Srbija. U srednjovjekovnoj srpskoj državi koju ni u kojem slučaju ne možemo izjednačavati s modernom državom, u XIII. i XIV. stoljeću razvio se, pod utjecajem Bizanta, oblik države s despocijskim značajkama koje nisu dostatno definirane, ali su već odavno naslućene (Dvorniković, 1939: 675–676). Te se značajke osobito izražavaju u pravnom sustavu (Dušanov zakonik). Despocijski oblik države

⁷ U posljednje vrijeme znanstvenici, a i šira javnost, pokazuju veliko zanimanje za prešućivanoga hrvatskog sociologa Dinka Tomašića. Jedan broj časopisa *Društvena istraživanja* (1993, br. 8) posvećen je tom sociologu. Josip Županov (1993) smatra da je Tomašić i danas suvremen autor i da su mu svježija objašnjenja i analize. Zamjera mu što je ispuštio mediteranski model preko kojeg se jedino može u Europu. Vjeran Katunarić (1993) misli da su dvojbena antropogeografska teorijska polazišta i razmatranje razlika između brdsko-autoritarnog i nizinsko-mirotvornog modela, ali Tomašićeva analiza karaktera vladajućih elita balkanskih društava i njegovo razumijevanje odnosa unutarnjih i vanjskih činilaca u održavanju tih elita parira suvremenim teorijama i istraživanjima determinanti političke modernizacije. Važan je Tomašićev zaključak da je demokracija prije rezultat difuzije nego unutarnjeg razvoja. Ivan Rogić (1993), analizira ideju o kulturnom identitetu »balkanske krize« i ideju o balkanskim društvima kao o društvima »pod pritiskom« te zaključuje da one pokazuju pogubnost izostanka sustavnih analiza kulturno-društvenih procesa u prošlosti. Ipak, vidljiva ograničenja Tomašićeve ostavštine mogu biti poučna. Dunja Rihtman-Auguštin (1993) nije sklona potpunu odbacivanju modela narodne kulture i mentaliteta. Miroslav Goreta (1993) napominje da karakteristike ličnosti u plemenskim zajednicama odgovaraju nekim kategorijama psihopatskih poremećenja ličnosti. Veći je problem prijelaz tih dispozicija u stvarno ponašanje koje je često provocirano vanjskim okolnostima. Tomašić je važan jer psihijatrijsku dimenziju prepoznaje na individualnome i društvenom planu. Rješenje problema transformacije karakternih struktura s negativnim »plemenskim« obilježjem u demokratske, politički zrele skupine i pojedince Tomašić vidi u demilitarizaciji i demokratizaciji, pri čemu OUN treba odigrati veliku ulogu. Aleksandar Štulhofer (1993) smatra da etnosociološka tumačenja narodne psihe danas prilično slabo kotiraju u društvenim znanostima zbog problema koncepta provjerljivosti. U jednom drugom radu A. Štulhofer (1992) iznosi mišljenje da Tomašićeva zadružno-plemenska tipologija kojom objašnjava nestabilnost dviju Jugoslavija predstavlja realističan zaključak proistekao iz irealnih premisa. Štulhofer predlaže alternativno objašnjenje u predviđanju rata i pri tome ističe predvidljivost pljačkaškog ponašanja kada je napadač niskoga ekonomskog statusa (srpski dobrovoljci – društveni marginalci bez vojne discipline). Palež i ratni zločin su, prema Štulhoferu, strategija zastrašivanja, a stvaranje etnički čista prostora temelj je teritorijalnog širenja Srbije.

i društva (Wittfogel, 1988)⁸ po svojoj se strukturi razlikuje od onog koji se razvijao na Zapadu i koji se usmjeravao prema policentričnom društvu. Između mnogih značajki »despocije« u Srbiji srednjeg vijeka valja spomenuti povezanost države i Pravoslavne crkve. Srpsko društvo tog vremena nije imalo staleške organizacije zapadnog tipa, ni društvenih snaga (npr. građanstvo) koje bi vodile prema policentričnom društvu. Valja napomenuti da pojedini autori zapažaju ksenofobiju u srpskom društvu poslije osmanske navale. Tu ksenofobiju posebno izražava despot Đurađ Branković koji je bio izrazit protivnik crkvene unije (Đorđević, 1997).

Srpski su velikaši mogli ostvariti svoje interese uključujući se u osmansku piramidu vlasti. U toj je piramidi i Srpska pravoslavna crkva našla svoj interes, a seljaštvo je u Osmanlijama našlo zaštitnika. Srpska pravoslavna crkva uvijek je bila povezana s državnim aparatom, pa čak i s osmanskim (Marković, 1965). Ta je crkva prešla Drinu tek s osmanskom navalom i od tada se širila na područje katoličkih biskupija (Rendić-Miočević, 1988). Od XVI. stoljeća Srpska pravoslavna crkva ujedinjuje sve Srbe na području Osmanskog Carstva (ћоровић, 1989, II: 166) i stvara temelje ideje o velikoj Srbiji. Priznavanje Srpske pravoslavne crkve na području Habsburške Monarhije krajem XVII. stoljeća još je više konsolidiralo pravoslavni živalj na širokom prostoru, a pokušaji provođenja unije konačno su propali (Bogović, 1993).

S. Vukosavljević (1962: 165) ističe važnu činjenicu da su srpski seljaci pod osmanskom vlašću i dalje živjeli u svojim zajednicama te da ta vlast nije stizala do njih. Ta je tvrdnja vrlo važna jer nas upućuje da u tolerantnom Osmanskom Carstvu nije bilo kulturnog imperijalizma te je malim zatvorenim i samoreproducirajućim srpskim zajednicama prepušteno da održavaju svoju tradicionalnu narodnu kulturu bez potrebe da iskazuju svoj kulturni identitet kako se to čini u nacionalizmu. Valja napomenuti da su se u izoliranoj srpskoj narodnoj kulturi do danas očuvali roganski običaji (Кулишић, Петровић, Пантелић, 1970) koji nisu bili potiskivani kao što je to bio slučaj u katoličkoj Europi u doba reformacije i protureformacije. I ti su običaji, bez sumnje, služili kao tradicionalna matrica srpskog nacionalizma. Srpska narodna kultura koju je, između ostaloga, snažno obilježavalo dinarsko plemensko nasljeđe⁹ i koja se nije mnogo razlikovala na širokom području, lako se uz pomoć pravoslavlja i, kasnije, nacionalne države pretvorila u temelj

⁸ Wittfogel (1988) je razvio teoriju o orijentalnoj despociji. Prije publiciranja Wittfogelove knjige u nas, na Zapadu je već bila provedena kritika tog djela dok je u nas autor bio potpuno nepoznat (o kritici Wittfogelova djela vidjeti u: Rendić-Miočević, 1996: 140–143). U recenziji djela Rendić-Miočević, 1996, E. Heršak (1988) argumentirano pokazuje skepsu prema teorijskoj valjanosti Wittfogelova modela orijentalne despocije. Ipak, sporna Wittfogelova mišljenja o genezi orijentalnih despocija nisu toliko bitna za analizu srpske despocije. Ta je despocija oblikovana pod bizantskim utjecajem te, ne ulazeći u podrijetlo i razvoj društvenih struktura Bizanta, neke Wittfogelove teze primijenjene na društvenu strukturu srednjovjekovne Srbije (nedostatak staleške organizacije, povezanost Crkve i države, nedostatak snaga koje vode prema policentričnom društvu), o kojima je u ovom radu riječ, teško se mogu pobiti.

⁹ Osim prevladavajućeg »dinarskog modela« u Srba postoji i »moravski« čije su karakteristike ekstrovertnost, spontanost, manje izražena narcisoidnost i osetoljubivost, sklonost kompromisima i racionalnost. Na taj model je prema V. Adamoviću (prema Lj. Milinčić, »Morava viša od Drine«, *Borba*, Beograd, 9.–10. III. 1991) utjecala mediteranska kultura, pa bizantska kultura nemanjičke države i orijentalni stil života.

srpske homogenosti koja je rezultirala srpskim nacionalizmom i formiranjem srpske nacije. Istu kulturu malih zajednica objedinila je u XIX. stoljeću država koja je proizvela obrazovni sustav. Država i kultura su se, kako tumači Gellner, povezale (u prošlosti je ova veza bila slaba), a na homogenoj kulturi utemeljen je svaki nacionalizam (Gellner, 1998: 58, 59) pa je tako moralo biti i sa srpskim. U spajanju države i visoke kulture u modernoj Srbiji postojali su veliki problemi jer je kultura bila samo narodna, a utjecaji europske kulture (npr. renesanse) svodili su se samo na odjeke (Đorđević, 1997). Srpska je kultura zaista od skromnih početaka u XIX. stoljeću doživjela izvanredan razvoj, ali prihvaćanje dostignuća europske kulture (bez potrebnih temelja) bila je samo pseudodifuzija, odnosno prividno primanje više kulture koje je očito imalo svrhu da osposobi naciju da nadvlada susjede i zauzme nove teritorije. Prihvaćena kultura za Srbiju je bila samo maska ispod koje je i dalje živjela tradicionalna patrijarhalna kultura koja bijaše, a i danas jest, simbol i ponos srpskog nacionalizma.¹⁰ Iz te kulture srpski nacionalizam crpi potrebne tradicionalne matrice stvarajući svoju ideologiju i programe. Prethodna analiza odnosi se na srpsko područje pod osmanskim vlašću. Dio Srba na habsburškom području prihvatio je zapadnu kulturu i bio na višoj kulturnoj razini od sunarodnjaka u užoj Srbiji. Ti su Srbi snažno utjecali na kulturni razvoj Srbije u XIX. stoljeću.

»Despociju« kao »proces duga trajanja« moguće je u Srbiji pratiti od Nemanjića, preko osmanske vlasti, do moderne srpske države koja je formirana u XIX. stoljeću. Srpska država koja se stvara početkom XIX. stoljeća, poslije ustanaka, razvila se iz hajdučke narodne vojske, činovništva koje je nastalo od bivših korumpiranih sakupljača poreza, a snažan joj je impuls davalo pravoslavno svećenstvo koje je mrzilo islam (Pederin, 1994: 706). Vođa Prvoga srpskog ustanka – Karađorđe – prethodno je bio hajduk, te ta činjenica daje ustanku jasno patrijarhalno obilježje kojem je bitna značajka »nasilje svakidašnjice«. Srbi su poslije ustanaka ponovno dobili despocijsku vlast, ali sada domaću (Miloš Obrenović), a taj oblik vlasti traje do današnjih dana. Srpska homogenost i nacionalizam koji je proizišao iz nje ugrozili su ne-Srbe. Stvorena je ideja o velikoj Srbiji, a Srpska pravoslavna crkva kao dio državnog aparata, održavajući tradiciju stare nemanjičke države, branila je (a brani i danas) ideju da svi Srbi imaju pravo živjeti u istoj državi. Ima, međutim, pravoslavni teologa koji opominju da je ideja o svim Srbima u jednoj državi suprotna nenasilnome duhovnom pravoslavlju jer se može ostvariti samo krvlju (Rak, 1994). Uostalom, već je S. Marković (1973) ocijenio ideju o velikoj Srbiji kao utopiju. Srpska književnost i znanost koja se pretvorila u propagandu, te obrazovni sustav (Jelavich, 1992) poticali su, uz časne iznimke, razvijanje projekcijskih identifikacija u srpskom narodu tumačeći da su »drugi« (posebno Hrvati) opasni i agresivni prema Srbima koji su uvijek u povijesti bili žrtvom drugih (što, dakako, nije istina!).

Buđenje srpske nacionalne svijesti u XIX i XX. stoljeću iskazuje isključivost, a o tome V. Čubrilović (Чубриловић, 1958: 207) ovako razmišlja: »... Srpskom građanskom preporodu, kao i patrijarhalnoj seljačkoj Srbiji, oslobodilačka misija

¹⁰ O pseododifuziji u kulturi vidjeti Devereux, 1990: 323.

ostala je glavni cilj i zadatak Srbije u XIX. stoljeću... Sve skupa uzevši, mada je srpski preporod usvojio ideju saradnje među jugoslovenskim narodima, pa primao kao osnovu svoje nacionalne politike i mogućnost stvaranja jedne jugoslovenske države, ipak je kulturno i nacionalno-politički uzevši, ostao usko-srpski: gajio je srpsku kulturu, mada je odbacio usko-versko gledanje na svet, budio usko-srpsku nacionalnu svest, razvijao srpsku državnu tradiciju i usko-srpsku državnu misao, a sve će to biti velika prepreka radu na stvaranju jedne šire jugoslovenske zajednice« (Чубриловић, 1958: 207).

Srpsko patrijarhalno društvo živjelo je stoljećima u okvirima despocijske vlasti koja je u doba modernog nacionalizma vješto koristila tradicionalne arhetipove i matrice tog društva za poticanje instrumentalizirane agresije.

Hrvatska. Hrvatska povijest bitno se razlikuje od srpske. Od vremena dolaska i simbioze sa starosjediocima, Hrvati su posredstvom kršćanstva primili tekovine antičke civilizacije. Veliku važnost za razvoj hrvatske kulture i društva imao je kontinuitet urbanoga života od antičkog doba. Srbi taj kontinuitet nisu imali. Hrvati su došli na važan komunikacijski prostor u vrijeme svjetskog povezivanja i brzo se uključili u ondašnji svijet (trgovina, filozofija, umjetnost itd.) dok su Srbi bili podalje od tadašnjih svjetskih komunikacija (čime se ne tvrdi da stranih utjecaja u Srbiji uopće nije bilo). Hrvatska je kultura bila dijelom zapadne, ali Hrvati su primali i pozitivne utjecaje s Istoka – iz Bizanta. Na temelju autohtonih elemenata Hrvati su stvarali svoju samosvojnu kulturu razvijajući istodobno latinski i hrvatski pismeni izraz, graditeljstvo i umjetnost. Od XVI. stoljeća Hrvati razvijaju književnost na svom jeziku (Marulić), ali stvaraju i vrlo kvalitetna književna djela na latinskome. Valja napomenuti da hrvatska književost na hrvatskome i latinskom jeziku iskazuje izrazito antiratno raspoloženje koje održavaju književnici do najnovijeg doba (Frangeš, 1987: 33), te možemo ustvrditi da je hrvatska književnost tijekom stoljeća utjecala pozitivno na transgeneracijski prijenos emocija.

U Hrvata su postojale raznolike gradske i seljačke zajednice, ali one su uvijek bile male »patrije« i nisu bile homogene u suvremenom smislu. To su bile samoreproducirajuće zajednice s istom katoličkom vjerom i sličnom kulturom te su bile svjesne pripadnosti istoj skupini (npr. svijest o jezičnom jedinstvu Hrvata ili zajedništvu dalmatinskoga komunalnog sustava od Kvarnera do Boke kotorske), ali svijest o zajedničkome kulturnom identitetu nije bila na visokoj razini niti je tada to bilo važno. Dakako, može se čak govoriti i o prvobitnome hrvatskom »nacionalizmu« koji se iskazuje u mržnji prema drugim skupinama (npr. prema pripadnicima Crkve bosanske), ali pokretači takvog »nacionalizma« bili su drukčiji od onih koji su stvorili moderni nacionalizam. Bitno je da su na zajednice na hrvatskome povijesnom prostoru snažno djelovala zapadna kulturna strujanja od predromanike do renesanse.

U Hrvata su se razvili razni tipovi društva (dalmatinske komune, hrvatsko plemstvo, sjeverni feudalizam i kraljevski slobodni gradovi) koji pokazuju značajke europskoga srednjeg vijeka, ali primanje od Zapada nije se svodilo samo na oblike društvene organizacije i religioznost, nego su Hrvati rano prihvatili i europsku znanost (Herman Dalmatin). U kasnijim stoljećima mnogi su hrvatski pisci i

znanstvenici davali velik doprinos europskoj kulturi (Benjamin Dalmatinac – prevoditelj dijelova Biblije na ruski, Marulić, Bošković i dr.). Veliku važnost za hrvatsku kulturu imaju umjetnici kao što su Radovan, Juraj Dalmatinac i Blaž Jurjev i glazbenici poput Skjavićeva i drugih.

Povezanost Hrvata sa Zapadom potvrđuje i dugo trajanje hrvatskoga državnopravnog sustava. Taj je sustav uz svoju izvornost uvijek znao primati pravne dostignuća Istoka i Zapada. Hrvati su od davnine imali statute na hrvatskome i latinskom jeziku (Vinodolski zakon, Poljički statut, statuti dalmatinskih komuna) i svoj Sabor te se može ustvrditi da oni imaju, iako su konačno stjecajem povijesnih okolnosti došli pod tuđu vlast, najstabilniji državnopravni kontinuitet koji se može zamisliti u europskoj političkoj povijesti (Dabinović, 1990).¹¹ Tomašićeva teza da je hrvatska demokracija prije rezultat difuzije nego unutarnjeg razvoja lako se može pobiti. Dajući, zbog političkih razloga, primat selekcioniranim i falsificiranim povijesnim zbivanjima i osobama, u Hrvatskoj je zanemarena velika demokratska tradicija. Zaboravljajući tu tradiciju, u Hrvata se i nije mnogo pobijalo uvriježeno mišljenje Zapada da je Hrvatska zemlja bez demokratskih korijena. U hrvatskoj Dubrovačkoj Republici na najbolji je način iskazano sve ono vrijedno što se stoljećima stvaralo na hrvatskome narodnom prostoru. Tu je upravljalo Vijeće najobrazovanijih građana te nam se Grad ukazuje kao preteča građanske demokracije (Ivančević, 1999). Ipak, valja imati na umu da je uz velik primjer dubrovačkoga mudra upravljanja državom isto toliko vrijedna i pravna tradicija drugih hrvatskih krajeva (statuti komuna, zakoni na hrvatskom jeziku i dr.). Ta pravna tradicija danas treba biti uzor demokratskoj Hrvatskoj.

U Srba se ustalilo mišljenje o homogenosti svih Hrvata. Međutim, ono ni u kojem slučaju nije istinito jer su se tijekom stoljeća u Hrvata razvile mnoge društvene i kulturne regionalne raznolikosti koje sputavaju nasilje patrijarhalnog društva i koje danas mogu biti dobar temelj za izgradnju demokratskog društva. Poučan je primjer Liburnije. Prastari stanovnici tog područja živeći stoljećima uz obalu i na otocima, a u blizini Velebita i Dinare, bili su uvijek skloni primanju vanjskih utjecaja uz održavanje samorodnih tekovina. Taj pojas koji se proteže i na Istru ima odrednice koje se mogu pratiti od neolitika pa sve do hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. Te su odrednice zadržane do danas. Konzervativnost daje snažno obilježje tom kraju poslije dolaska Hrvata, a njoj valja zahvaliti da se tu najbolje očuvala glagoljica i čakavština (Suić, 1958), ali i poseban netemperirani muzički izraz.¹² Konzervativnost, ali i otvorenost, na liburnskome i istarskom području nastavila je održavati hrvatska općina (Rendić-Miočević, 1996: 226). Na tom području nastao je Vinodolski zakon koji je djelo sesilnoga neagresivnog društva koje se oslanja na vrlo staru kulturnu tradiciju. Hrvatski graničari, udaljeni od stočarske dinarske zagore čiji su stanovnici u stalnu pokretu, prihvatili su mudro organiziranje života. Oni su taj život organizirali gradeći na prastarim liburnskim temeljima samorodnu

¹¹ Antun Dabinović, 1990., pretsak izdanja iz 1940. godine; vidjeti pogovor Nede Engelsfeld, str. 564.

¹² Za istarski i primorski glazbeni izraz karakteristično je netemperirano pjevanje u dva glasa i svirka sopela ili roženica, miha, dvojnice, šurlice i cindre; vidjeti Rendić-Miočević, 1996: 225, 226.

kulturu i pravno društvo. Za te čakavce nije karakterističan deseterac koji izražava plemensku ideologiju u kojoj dominira sindrom Kraljevića Marka (Rendić-Miočević, 1996: 83).

Valja svakako napomenuti da se u Hrvata, osim patrijarhalnoga plemenskog društva i drugih tipova društva koje smo spomenuli, na sjeveru u Hrvatskom zagorju razvio zadružni tip društva u kojem je najveća vrednota ljudski rad, a čovjek se poštuje kao ljudsko biće (Tomašić, 1937).¹³ Jasno je, dakle, da u Hrvata postoji »dugo trajanje« društvene i kulturne raznolikosti što je moralo utjecati na formiranje moderne nacije.

Bez obzira na to koliko su Hrvati vezani uz Zapad i kolika je njihova kulturna tradicija, oni imaju svoj »krvavi niz« koji uz plemenska ima i sva europska obilježja srednjeg vijeka. Kako je za rodbinsko društvo krvavo obračunavanje »normalna« pojava, nasilje obilježava prva stoljeća srednjovjekovne hrvatske države (koja nije istovjetna s modernom). Izvori, osim ubijanja zbog borbe za vlast, govore i o krvnoj osveti, a cijeli taj »krvavi niz« u doba hrvatskih vladara završava legendarnim ubojstvom kralja Zvonimira. Taj niz, nažalost, prati Hrvate do najnovijeg doba. Najveću ulogu u ublažavanju (ali ne u potpunu savladavanju) patrijarhalnog mentaliteta u Hrvata i njihovu usmjeravanju prema izmjeni Nad-ja imala je Katolička crkva (benediktinci), ali i sve druge europske sastavnice koje smo kratko spomenuli (opširnije o izmjeni Nad-ja u: Rendić-Miočević, 2000). Teza o mogućnosti izmjene Nad-ja potvrđuje da pisac ovog rada ne propagira rasizam i nepromjenlive karakterologije narodâ. Izmjena Nad-ja moguća je u danim okolnostima u svih naroda starog Ilirika. Pozitivna izmjena Nad-ja u Hrvata prekinuta je u onom dijelu Hrvata koji je bio ugrožen od osmanske navale kada je hrvatska srednjovjekovna etnija na velikom području doživljavala tragediju genocida i izгона. Tada je gotovo nestalo stare čakavske Hrvatske, a Markov sindrom izazvan ugroženošću i strahovima postaje stalnim pratiocem hrvatskoga patrijarhalnog stanovništva na granici prema Osmanskom Carstvu i na njegovu području (Bosna).

Ideologiju katoličkoga patrijarhalnog društva koja ima svoje »dugo trajanje« od doba stare hrvatske države (a i od starijih vremena) (Rendić-Miočević, 2000) potiskivala je Katolička crkva zabranjujući poganske običaje. To je nastojanje osobito bilo izraženo u doba reformacije i protureformacije kada je i jedna i druga strana bez milosti provodila depoganizaciju, kristijanizaciju, moralizaciju i unifikaciju u čemu su sudjelovale zajednički Crkva i država (Delumeau, II, 1987: 541–576). Katoličko patrijarhalno društvo bilo je, bez sumnje, otvoreno utjecajima globalnog društva (Rendić-Miočević, 1996: 67), ali poganski običaji, makoliko bili oslabljeni nastojanjem Crkve, osobito u doba poslijetridentske katoličke obnove, nikada nisu u potpunosti nestali. O tome svjedoči F. Ivanišević (1988) koji je opisao prežitke poganskih običaja u Poljicima na prijelazu iz XIX. u XX. stoljeće (vampiri, vještice, i dr.). S druge strane, u Srba su se, zbog zatvorenosti seoskih zajednica u osmansko doba, ti običaji održali (Kulušić, 1970) i mogli su snažnije utjecati na kolektivnu svijest moderne nacije.

¹³ Eseji »Zadružna kultura u Hrvatskom zagorju« i »Kolektivna shvaćanja u Hrvatskom zagorju«.

Hrvatsku nacionalnu integraciju pratile su mnoge poteškoće koje proizlaze iz raznolikoga društvenog i kulturnog nasljeđa (Gross, 1981, 1985), ali homogenizacija se, za razliku od srpske, odvijala u okvirima europskih tradicija i uz pomoć školskog sustava koji je bio dijelom austrijskoga te nije mogao iskazivati pretjerani, osvajački nacionalizam (Jelavich, 1992). Zbog raznolikih društvenih i kulturnih modela u hrvatsku modernu naciju uključene su i raznolike psihološke strukture: od one patrijarhalne, bliske srpskoj, do one tolerantne, na području Liburnije. Međutim, postojao je, a i danas postoji, problem prihvaćanja kulturnih tipova koji su se razvijali na hrvatskome povijesnom području kao vezivnog tkiva homogenizacije. Plemenska je kultura, ne shvaćajući hrvatsku raznolikost, nastojala nametnuti svoj tip vrednota prikazujući ih kao jedine istinske hrvatske vrijednosti. Dio Hrvatske s demokratskim tradicijama uvijek se tome opirao.

Podrijetlo moderne hrvatske nacije i razvoj hrvatskoga nacionalnog pokreta u posljednje vrijeme se intenzivno proučava i nastoje se dati neka nova objašnjenja. P. Korunić (1996: 147 i 157) o ovoj problematici razmišlja ovako: »...Prema tome, polazeći od bogate povijesne tradicije koju je posjedovao hrvatski narod, hrvatski su političari 1848. –50. i 1860. –62. godine stvorili *novi sustav nacionalnih vrijednosti* na području: prava, društva, politike, kulture, uprave, sudstva, školstva i gospodarstva. Na osnovu tog sustava, prilagođavajući ga modernizacijskim tokovima i građanskom društvu u razvoju, oni su putem *nacionalnih institucija* tražili organizaciju moderne hrvatske duhovno-kulturne i nacionalno-političke zajednice, tj. moderne hrvatske države, koja bi hrvatskom narodu pružila sve uvjete slobodnog razvoja, i to dakako unutar srednjoeuropskog civilizacijskog prostora: u preuređenoj (kon)federalnoj Habsburškoj monarhiji. Neki drugi program, koji bi težio formiranju neke druge političke zajednice ili države, neke druge nacije, nekog drugog društva, mi ne nalazimo u izvorima. Možemo dakle zaključiti da tzv. 'južnoslavenska ideja', koju tada u mnogim varijantama zastupaju, nema takvo ni povijesno ni društveno niti nacionalno značenje... U svakom slučaju, tzv. južnoslavenska ideologija nije formulirana kao zajednički pokret svih južnih Slavena. Stoga se jugoslavenska ideja 1918. godine mogla ostvariti samo u ne-civilizacijskim tokovima: u ratnom vihoru i rasulu međunarodnog prava i rasulu Habsburške monarhije. S tim da je europskoj politici bilo važnije rušiti Monarhiju nego li stvarati jugoslavensku državu. Nakon toga sve se mijenja na prostoru srednje i jugoistočne Europe: stvorene su nove države i novi međunarodni odnosi, formiraju se novi odnosi između nacija, kultura i civilizacija.«

* * *

Analizu triju društvenih modela koji su se tijekom stoljeća razvijali na području Ilirika valja nadopuniti vrlo važnom napomenom. Naime, tijekom XIX. i XX. stoljeća politički važno izjednačavanje srednjovjekovnih i modernih država popraćeno je izjednačavanjem srednjovjekovnih etnija s modernim nacijama. Taj ideologem, toliko važan nacionalizmu, nikako se ne može dokazati. Ponajprije, u doba seobe narodi koji dolaze imaju polietničku strukturu (Wolfram, 1995) te je nemoguće zamisliti da bi Hrvati i Srbi na jug stigli kao »čist« narod. U ideološki usmjerenim raspravama o podrijetlu Hrvata i Srba zaboravlja se da je tijekom

stoljeća bilo mnogo miješanja i prelaženja iz jedne etničke skupine u druge, te da mi danas ne možemo negirati da se mnogo »naših« nalazi u »njima«, a »njihovih« u »nama«. Danas na području starog Ilirika nema »čistih« slavenskih naroda koji bi bili preslika onih iz doba seobe. Miješanja, ratovi i migracije te promjene vjera ispremiješali su etničku sliku iz prvih stoljeća poslije seobe. Uoči moderne integracije nacija ta se slika bitno razlikuje, što potvrđuje izmijenjena dijalekatska slika izazvana osmanskim navalom (Rendić-Miočević, 1996: 129–131). Uključivanje u neku od nacija, uz mnoge druge činioce, utemeljeno je Freudovim pojmom »narcizam malih razlika«, odnosno željom čovjeka da bude drukčiji od ostalih (Devereux, 1990: 310). Ta želja je naglašena u moderno doba kada se preoblikuju stari kulturni modeli i kada se javlja otpor tom preoblikovanju. Poučan je primjer uključivanje većine Vlaha na hrvatskom području u srpski nacionalni korpus. Oni su oklijevali s ulaskom u hrvatsku pismenu kulturnu zajednicu znajući da će biti prezreni kao pripadnici nepismene kulturne zajednice. Iz takve svijesti o nižoj civilizacijskoj i kulturnoj razini nastaje i kompleks niže vrijednosti u odnosu na susjede (Hrvate) te se razvijaju obrambeni mehanizmi, poput negacija i projekcija uz prisutnost destruktivne komponente (Klain, 1992: 5). Reagiranje Vlaha u Hrvatskoj moguće je tumačiti i modernizacijskim šokom što ga tradicionalne kulture doživljavaju u dodiru s industrijskim/postindustrijskim društvom iskazujući odsutnost adaptacije (Стельмах, Скоробогатых, 1998). Dakako, primjedba o modernizacijskom šoku vrijedi za sva patrijarhalna društva na području starog Ilirika, pa i za hrvatsko. Vlasi su konačno kao pravoslavci uključeni u srpsku naciju i postali glavnim oružjem za ostvarivanje velike Srbije. Drugi su se pak Vlasi uključili u hrvatsku naciju. U komparativnim etnološkim i etnopsihološkim istraživanjima prastarim obredima i običajima stočara Vlaha (Антонијевић, 1982) valja pokloniti veliku pažnju jer su se oni inkorporirali u hrvatski i srpski narod donoseći im dio svog mentaliteta (što nerado priznaju i Srbi i Hrvati). Inače, dolazak Vlaha u doba osmanske navale usko je povezan s Vojnom krajinom i hrvatskim *antemurale christianitatis* koji je geopolitički zaista to bio, ali je postao tragičnom tamnicom podjednako za vojnike katolike i pravoslavce. U toj se vojnoj tamnici razvio privilegijalni način mišljenja koji se teško mogao prilagoditi modernim državnim interesima (Roksandić, 1998, I.: 182, 237).

Uključivanje katolika u Bosni u srpsku naciju rezultat je njihova nepovoljnog položaja u Bosni. Slična narodna kultura i slična kršćanska vjera koja je bila popraćena prežicima iz poganskog doba nisu bile zapreka nepisanim katolicima, koji su ostali bez svećenstva i koji nisu razumjeli crkvene dogme, da prijeđu na pravoslavlje. Taj je prijelaz značio kasnije uključivanje u srpsku naciju (Rendić-Miočević, 1996: 301). Dakako, i potencijalni pripadnici srpske nacije su se na razne načine, a posebno prihvaćanjem crkvene unije, uključivali u hrvatski nacionalni korpus. Ipak, uz sva miješanja arhetipovi proizišli iz triju opisanih modela preživjeli su do naših dana i daju snažna obilježja suvremenim nacijama. Ulaskom u drugu naciju novi su članovi prihvatili njezinu kulturu i ideologiju pretvarajući se često u najtvrdje nacionaliste svoje nove nacije.

4. Vitalnost arhetipova i pokretačkih mitova u XX. stoljeću

Kada se dobro shvate tri proučena modela, postaje nam jasno što se dogodilo 1918. U tom povijesnom trenutku, kada je stvoreno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, zapadna područja s različitim kulturnom i društvenom tradicijom došla su pod vlast srpske »despocije«. Ostvarena je srpska hegemonija, a rezultat je bio nastanak »hrvatskog pitanja« i početak otpora »Hrvatske na mučilištu« (Horvat, 1992). Hrvatska je tada izgubila povijesni identitet i državnost, a bila je politički i ekonomski potčinjena Beogradu. Kao reakcija na velikosrpsku hegemoniju, 1929. nastaje ustaški pokret koji je pozivao na osvetu, što na patrijarhalnom području završava eksterminizacijom agresije.

U okolnostima koje su nastale poslije 1918. južnoslavenski su narodi dočekali Drugi svjetski rat. Taj je rat omogućio realizaciju prastarih destruktivnih agresivnih tendencija koje su bile potisnute u jugoslavenskim skupinama. E. Klain (1992a: 3–5 i 1992b: 73) smatra da je Jugoslavija kao skupina represijom održavala svoje narode u državnom zajedništvu, a da su se u Drugome svjetskom ratu mogle realizirati sve destruktivne agresije prigušene u južnoslavenskim skupinama. Prema tom autoru, tada su dominirale paranoidne projekcije koje su potpomagale vanjske skupine (zaraćene europske države), a destruktivne kanibalističke potrebe raznih južnoslavenskih skupina, preoblikovane u projekcije kao što je osveta, bile su realizirane. Autor smatra da su skupine djelovale kao primitivne horde, pošto je tanka ljuska kulture i civilizacije napukla (Freud), a skupni superego manifestirao se unutar agresivnih i destruktivnih sastavnica. Klain konačno naglašava i značenje sjećanja na prizore separacije (ubijanje roditelja, odvajanje djece i dr.). Te su frustracije utjecale na skupnu memoriju o agresiji »drugih« (Klain, 1992a: 3–5 i 1992b: 73). Autor tumači da su ekstremne skupine Srba i Hrvata, tzv. četnici i ustaše, fizički destruirali pripadnike »protivničkog« naroda bez racionalnih motiva. Arhajska destruktivnost bila je prisutna u objema skupinama (Klain, 1992a: 10 i 1992b: 74 i 75).

Ako je povijesna skica u tako kratku prikazu bila dovoljno argumentirana, lako se može zaključiti da su zločini počinjeni od 1941. do 1945. rezultat velikosrpske politike koja je poticala projekcije i paranoju u svom narodu, ali i u pripadnika naroda koje je ta politika fizički ugrozila (Moljevićev plan o velikoj Srbiji, u: Rendić-Miočević, 1996: 335, 336). U svojoj narcisoidnosti planeri velike Srbije zaboravili su da na ovim prostorima nitko ne želi biti ovca za klanje te je obrambena agresija (Fromm, 1975: 20–41) žrtava bila prirodan odgovor. Svi kanibalistički pokolji tog vremena rezultat su stoljetnog razvoja »dinarske ideologije« koja je u povijesnom trenutku svjetskog rata bila potpaljena tragičnom velikosrpskom idejom. Iz te tvrdnje lako je zaključiti da se ustaški i četnički pokret teško mogu obuhvatiti pojmom »fašizam«. Jednostavna ideologija tih pokreta utemeljena je prvenstveno u dinarskom nasljeđu te su oni samo kompatibilni s fašizmom (Rendić-Miočević, 1996: 326, 327).¹⁴ Vođe ustaškoga i četničkog pokreta (a i partizanskoga) tumačili

¹⁴ Posebno vidjeti bilj. 32 u kojoj se navode važna razmišljanja E. Noltea.

su svoje ideje pomoću posebne matrice utemeljene u patrijarhalnoj tradiciji (Žanić, 1998: 15).

Tradicionalna matrica, utemeljena u kultu hajduka, korištena je i osamdesetih i devedesetih godina za pripremanje i provođenje velikosrpske agresije. Isti odgovor agresiji države utemeljene na plemenskome modelu stigao je iz Hrvatske. Napadaču je suprotstavljen isti model i vrijednosni sustav (Županov, 1993: 951, 952). Upotreba tradicionalnih matrica tijekom XX. stoljeća svjedoči da su arhetipovi stvarani stoljećima preživjeli do najnovijeg doba. Srpska propaganda uoči agresije devedesetih godina svom je žestinom koristila uvećan broj vlastitih gubitaka za Drugoga svjetskog rata instrumentalizirajući na vrlo jednostavan i najjeftiniji način agresivnost u pripadnika svog naroda. Osim falsificiranjem povijesti (Rendić-Miočević, 1996: 191, pos. bilj. 129), nositelji velikosrpske ideje raspirivali su krajem osamdesetih godina nacionalnu mržnju književnim djelima (Relković, 1994) i bezobzirnom propagandom koja se, kao uvijek, usmjeravala prema Vatikanu i Hrvatima, ali i prema islamu. »Drugi« su bili optuživani za ono što je srpska politika zapravo namjeravala učiniti i učinila. Projekcijske identifikacije su još jedanput došle do izražaja, ali sada u srpskoj »znanosti«. Međutim, s druge strane, »uspravna« Srbija, slaba ali hrabra, slijedeći svoje velikane, S. Markovića i D. Tucovića, iskreno se suprotstavila velikosrpskoj agresiji (Rendić-Miočević, 1996: 174, 177, 179). Ali, uspravna Srbija krajem XX. stoljeća nije mogla spriječiti genocid koji je programirala i izvršila velikosrpska politika. Drugi su agensi i arhetipovi bili jači od nje!

5. Zaključak: Epohalni kukavičluk patrijarhalizma

Dosadašnje izlaganje ukazalo je na potrebu da se problemima nacionalizma i nacija na prostorima starog Ilirika pride interdisciplinarno, pri čemu etnopsihologija može dobiti važnu ulogu. Pragmatična pozitivistička historiografija koja obično podržava »istine« vlastitog naroda ne može riješiti te probleme a, osim toga, ona može lako postati snažnom sastavnicom u razvijanju instrumentalizirane agresije i poticanju rata. Ta historiografija, također, može svojim lažima pripomoći uspostavi totalitarnih režima koje svojim glasovima potpuno legalno i demokratski ustoličuju birači ubacujući u glasačke kutije otrov arhetipova stvaranih stoljećima. Povijest u suvremenom društvu nikako ne smije biti pozivanje na nastavak ubijanja, već ona mora pomoći u učenju pogleda na svijet i prihvaćanju novih društvenih pravila ponašanja i djelovanja (Heller, 1984: 276, 281).

Očito je da se arhetipovi kao neka vrsta kolektivne svijesti vrlo jasno iskazuju destruktivnošću i agresijom u svom »dugom trajanju« na prostorima starog Ilirika. Do danas! Prethodna nas analiza upućuje da nesvjesno i, posebno, arhetipovi imaju veliku prediktorsku vrijednost. Njihovo pretkazivanje čvršće je od pretkazivanja »povijesnih zakona« koji zbog raznih nepredvidljivih okolnosti mogu usmjeriti povijesni razvoj u raznim smjerovima. Probudeni i instrumentalizirani patrijarhalni arhetipovi izazivaju uvijek »nasilje svakidašnjice« i ne dopuštaju ljudima da se usmjere prema slobodi i drukčijem razvoju. S. Blagojević (1991) ovako

objašnjava tragiku patrijarhalizma današnjeg vremena: »(...) Ovdašnja su plemena suviše dugo morala da istrajavaju u primitivnim i škrtim oblicima života, i ona su u duševnom svom jezgru otpora prema porobljivačima konačno porobila svoju dušu. Društveno, smišljena je vlastita porobljivačka diktatorska vlast, jer se duša akomodirala samo na takvu vlast. Nekad je ta duša vijek vjekovala po vrltima i katunima, u hajdučko-uskočkoj formi 'društva'. Kad je predugi vijek minuo, ona se panično uplašila mogućeg svog razvoja, složenosti, modernosti, 'gubitka sebe', kako to ona iz svoje ideološke autističnosti kazuje. Na obrani od tog 'gubitka', obrani plemenske autističnosti, ona je zasnovala 'novi' vijek autoritarne vlasti nad samim sobom. (...) Sva rješenja naših patrijarhalaca su istrijebljena, svi njihovi raspleti su umnožavanje smrti. Danas oni svoja 'prava' svoje 'pravde' potražuju u ratu, čineći jedni drugima zla. (...) I tako je narod stjeran u stupicu svoje 'sudbinske linije' što mu je smisliše ishlapjele glave i političke kabadahije. I tako je neizvjesna nada u bolji život odbačena u ime izvjesne bijede življenja. Prihvaćena je čak i izvjesnost smrti, u ratu i pokolju, samo da ne dođe do suočenja sa sobom, sa svojom stvarnom civilizacijskom mjerom. Zar to nije epohalni kukavičluk? Nisu li naši 'heroji' rata, patrijarhalni muškarci-vojnici, danas sebe prokazali kao najzaplašenija stvorenja na kugli zemaljskoj?«

Povjesničar koji ne postavlja sebi pitanja u svezi s ljudskim manifestacijama utemeljenim u nesvjesnome, ne želi se suočiti sa stvarnošću. Izbjegavajući pitanja (koja bi mu mogle nametnuti psihoanalitičke teorije), on se pretvara u konzervativnog pozitivista i deskriptivista. Tako on ne sudjeluje u stvaranju nove historiografije koja će, obračunavajući se interdisciplinarno s povijesnim lažima neobjektivne povijesti, umjesto psihološkog otrova postati psihološki lijek. Za taj svoj grijeh historičar snosi punu odgovornost!

LITERATURA

ADLER, Alfred (1984a). *Individualna psihologija*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Prosveta (Odabrana dela A. Adlera, knj. I).

ADLER, Alfred (1984b). *O nervoznom karakteru*. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Prosveta (Odabrana dela A. Adlera, knj. II).

ANDERSON, Benedikt (1990). *Nacija – zamišljena zajednica: razmatranja o porijeklu i širenju nacionalizma*. Zagreb: AGM.

АНТОНИЈЕВИЋ, Драгослав (1982). *Обреди и обичаји балканских сточара*. Београд: САНУ, Балканолошки институт (Посебна издања, књ. 16).

BEZINOVIĆ, Petar (1999). »Negativni odnos roditelja i agresivnost adolescenata: uloga spola roditelja i spola djeteta«, *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, Zagreb, god. 36, br. 1 (u tisku).

BIĆANIĆ, Rudolf (1936). *Kako živi narod*. Knj. I. i II. Zagreb: Tipografija (2. izd., Zagreb: Pravni fakultet; Globus, 1996).

BLAGOJEVIĆ, Slobodan (1991). »Naš herojski kukavičluk«, *Vreme*, Beograd, 14. X. 1991.

- BOGOVIĆ, Mile (1993). *Katolička crkva i pravoslavlje u Dalmaciji za mletačke vladavine*. 2. izd. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- BRAUDEL, Fernand (1989). »Mediteran i mediteranski svijet: uloga sredine«, *Naše teme*, Zagreb, god. 33, br. 5, str. 979–1037.
- ЧУБРИЛОВИЋ, Васо (1958). *Историја политичке мисли у Србији XIX века*. Београд: Просвета.
- ЋИРКОВИЋ, Сима (1981). *Историја српског народа*. I. Од најстаријих времена до марицке битке 1371. Београд: Српска књижевна задруга.
- ЋОРОВИЋ, Владимир (1989). *Историја Срва*. 3 св. Београд: БИГЗ.
- DABINOVIĆ, Antun (1990). *Hrvatska državna i pravna povijest*. 2. izd. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (1. izd. 1940).
- DEDIJER, Vladimir (1966). *Sarajevo 1914*. Ljubljana: Državna založba; Beograd: Prosveta; Sarajevo: Svjetlost.
- DELUMEAU, Jean (1987). *Strah na Zapadu*. I. i II. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada; Dnevnik.
- DENICH, Bette S. (1988). »Spol i moć na Balkanu«, u: Anđelka Milić (ur.). *Rađanje moderne porodice*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 267–284.
- DEVEREUX, Georges (1990). *Komplementaristička etnopsihologija*. Zagreb: A. Cesarec.
- DEVEREUX, Georges (1992). *Ogledi iz opće etnopsihologije*. Zagreb: Naprijed.
- DUGANDŽIJA, Nikola (1999). »Mitski pristup etničkoj i nacionalnoj zbilji« u: Emil Heršak (ur.). *Etničnost i povijest*. Zagreb: IMIN, str. 39–54.
- DVORNIKOVIĆ, Vladimir (1939). *Karakterologija Jugoslovena*. Beograd: Geca Kon.
- ĐORĐEVIĆ, Mirko (1997). »Strah od Zapada«, *Republika*, Beograd, br. 159, 1–15. III. 1997.
- ERLICH, S. Vera (1964). *Porodica u transformaciji*. Zagreb: Naprijed.
- FRANGEŠ, Ivo (1987). *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Ljubljana: Cankarjeva založba.
- FROMM Erich (1975). *Anatomija ljudske destruktivnosti*. Knj. II. Zagreb: Naprijed.
- FROMM, Erich (1980). *Autoritet i porodica*. Zagreb: Naprijed.
- GAY, Peter (1985). *Freud for Historians*. New York – Oxford: Oxford University Press.
- GAY, Petar (1998). »Psychoanalysis and the historian«, u: Michael S. Roth (ur.). *Freud: Conflict and Culture. Essays on his Life, Work and Legacy*. New York: Alfred a. Knopf, str. 117–126.
- GELLNER, Ernest (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- GODELIER, Maurice (1982). *Marksizam i antropologija*. Zagreb: Školska knjiga.
- GORETA, Miroslav (1993). »Psihijatrijski osvrt na radove Dinka Tomašića«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 975–980.
- GRMEK, Mirko, Marc GJIDARA, Neven ŠIMAC (1993). *Etničko čišćenje. Povijesni dokumenti o jednoj srpskoj ideologiji*. Zagreb: Globus.
- GROSS, Mirjana (1980). *Historijska znanost*. Zagreb: SN Liber.
- GROSS, Mirjana (1981). »O integraciji hrvatske nacije«, u: Mirjana Gross. *Društveni razvoj u Hrvatskoj: (od 16. do početka 20. stoljeća)*. Zagreb: SN Liber.

- GROSS, Mirjana (1985). *Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850–1860*. Zagreb: Globus; Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest.
- HELLER, Agnes (1984). *Teorija istorije*. Beograd: Rad.
- HERŠAK, Emil (1988). »Anthony D. Smith. The Ethnic Origins of Nations«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 4, br. 4, str. 514–521.
- HERŠAK, Emil (1997). »Ivo Rendić-Miočević. Zlo velike jetre: povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba«, *Revija za sociologiju*, Zagreb, god. 28, br. 1–2, str. 113–125.
- HERŠAK, Emil (ur.) (1998). *Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti; Školska knjiga.
- HORVAT, Rudolf (1992). *Hrvatska na mučilištu*. Zagreb: Školska knjiga (pretisak iz 1942).
- IVANČEVIĆ, Radovan (1999). »Sramotni zaborav hrvatske tradicije Dubrovnika«, *Dubrovački list*, 5. XI. 1999.
- IVANIŠEVIĆ, Frano (1987). *Poljica*. Split: Književni krug (pretisak izd. Zagreb: JAZU, 1903–1906).
- JELAVICH, Charles (1992). *Južnoslavenski nacionalizmi. Jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914*. Zagreb: Globus; Školska knjiga.
- JOVANOVIĆ, Slobodan (1997). »O kulturnom obrascu«, *Republika*, Beograd, br. 159, 1–15. III. 1997.
- JUKIĆ, Jakov (1995). »Kuda idu kršćani u postkomunizmu?«, *Nedjeljna Dalmacija*, Split, 13. siječnja 1995.
- KATUNARIĆ, Vjeran (1993). »Zatvoren krug modernizacije? Od Tomašića do Huntingtona«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 955–961.
- KLAIN, Eduard (1992a). »Yugoslavia as a group«, *Croatian Medical Journal*, Zagreb, god. 33, War Supplement, str. 3–13.
- KLAIN, Eduard (ur.) (1992b). *Ratna psihologija i psihijatrija*. Zagreb: Glavni sanitetski stožer Republike Hrvatske.
- KONSTANTINOVIĆ, Radomir (1981). *Filosofija palanke*. Beograd: Nolit.
- KORDIĆ, Radoman (1980). *Nasilje svakidašnjice*. Beograd: Slovo ljubve.
- KORUNIĆ, Petar (1996). »Problem istraživanja porijekla hrvatske nacije«, u: Mira Kolar Dimitrijević (ur.). *Spomenica Ljube Bobana*. Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest, str. 145–157.
- KRSTIĆ, Branislav (1984). *Indeks motiva narodnih pesama balkanskih Slavena*. Beograd: SANU (Posebna izdanja 555, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 36).
- КРСТИЋ, Драгослав (1988). *Психолошки речник*. Београд: В. Караџић.
- КУЛИШИЋ, Шпиро, Петар Ж. ПЕТРОВИЋ, Н. ПАНТЕЛИЋ (1970). *Српску митолошки речник*. Београд: Нолит.
- LAPLANCHE, J., J. B. PONTALIS (1992). *Rječnik psihoanalize*. Zagreb: A. Cesarec.
- MARKOVIĆ, Svetozar (1973). *Srpske obmane: Srbija na istoku*. Beograd: BIGZ.
- MIRKOVIĆ, Mirko (1964). *Pravni položaj i karakter srpske crkve pod turskom vlašću*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.

MOSCOVICI, Serge (1985). *The age of the crowd: a historical treatise on mass psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.

PEDERIN, Ivan (1994). »Balkan u doba grčkog ustanka (1821.–1829.)«, *Kolo*, Zagreb, br. 7–8, str. 703–727.

PETZ, Boris (ur.) (1992). *Psihološki rječnik*. Zagreb: Prosvjeta.

RAK, Pavle (1994). »Pravoslavna duhovnost i rat«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 3, br. 10–11, str. 235–246.

RELKOVIĆ, Ivica (1994). *Savle, Savle, zašto me progoniš*. Zagreb: Hrvatski katolički zbor MI.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ivo (1996). *Zlo velike jetre: povijest i nepovijest Crnogoraca, Hrvata, Muslimana i Srba*. Split: Književni krug.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ivo (1998). »Slom stoljetne katoličke defanzive u Crvenoj Hrvatskoj«, *Radovi*, Zadar, Filozofski fakultet, Razdio pov. znanosti, god. 36 (23), 1997 (1998), str. 153–173.

RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Ivo (2000). *U potrazi za hrvatskom kolijevkom*. Split: Književni krug.

RIHTMAN-AUGUŠTIN, Dunja (1993). »Dinko Tomašić i hrvatska etnologija/antropologija«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 969–972.

ROGIĆ, Ivan (1993). »Zašto gubiti vrijeme s Dinkom Tomašićem?«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 963–973.

ROKSANDIĆ, Drago (1988). *Vojna Hrvatska – La Croatie Militaire: Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)*. I. i II. Zagreb: Školska knjiga; Stvarnost.

SMITH, Anthony D. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Basil Blackwell.

СТЕЛМАХ, Владислав, Наталья СКОРОБОГАТЫХ (1998). »Аборигенный вызов – постсоветский ответ: можно ли избавить коренных жителей России от модернизационного шока?«, *Migracijske teme*, Zagreb, god. 14, br. 3, str. 155–175.

SUIĆ, Mate (1958). *Važnost izučavanja etničke stratigrafije naših krajeva u predslavensko doba* (posebni otisak). Zadar: Filozofski fakultet u Zadru 1956/1957. (1958).

ŠANJEK, Franjo (1991). *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru: pregled religiozne povijesti Hrvata 7–20. st.* Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

ŠTULHOFER, Aleksandar (1992). »Predviđanje rata? Etnosociologija Dinka Tomašića«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 1, br. 2, str. 299–313.

ŠTULHOFER, Aleksandar (1993). »Kako otupjeti Occamovu oštricu«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 999–1000.

TOMAŠIĆ, Dinko (1937). *Društveni život Hrvata*. Zagreb: Hrvatska naklada.

TOMAŠIĆ, Dinko (1993a). »Hrvatska u europskoj politici«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 907–926.

TOMAŠIĆ, Dinko (1993b). »Struktura balkanskog društva«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 939–948.

TUCOVIĆ, Dimitrije (1946). *Srbija i Arbanija*. Beograd; Zagreb: Kultura.

TUCOVIĆ, Dimitrije (1980). *Sabrana dela*. Beograd: Rad.

VLAJKOVIĆ, Stevan (1984). »Pristup delu Alfreda Adlera«, u: A. Adler. *Odabrana dela*, knj. I, str. 7–21.

VUKOSAVLJEVIĆ, Sreten (1962). *Pisma sa sela*. Beograd: Savremena škola.

WITTFOGEL, A. Karl (1998). *Orijentalna despocija: usporedno istraživanje totalne moći*. Zagreb: Globus.

WOLFRAM, Herwig. »Razmatranja o origo gentis«, u: Neven Budak (ur.). *Etnogeneza Hrvata*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske; Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu, str. 40–53.

ŽANIĆ, Ivo (1993). *Smrt crvenog fiće*. Zagreb: Studio grafičkih ideja.

ŽANIĆ, Ivo (1998). *Prevarena povijest: guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990.–1995. godine*. Zagreb: Durieux.

ŽUPANOV, Josip (1993). »Aktualnost Tomašićeve sociologije«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 2, br. 8, str. 949–954.

Ivo Rendić-Miočević

THE ETHNOPSYCHOLOGICAL FRAMEWORK OF THE CROATIAN AND SERBIAN NATIONS

SUMMARY

The author proceeds from the opinion of E. Gellner that nationalism creates nations, and not *vice versa*. In South-East Europe homogeneity has been brought about through a traditional model, wherein archetypes and psychological matrices, especially those based on *hajduk* (bandit) myths, proved to be persistent during the 20th century, even in its closing decades. As the historical framework in his analysis, the author uses the concept of Illyricum, and not of the Balkans. The later term was invented only at the beginning of the 20th century and it does not have any historical, cultural or geographic validity. In research on the problem of nationalism and nations in South-East Europe it is possible to apply an ethnopsychological approach, in which Freudian theories can be of great help. In order to understand archetypes that still survive in the area of ancient Illyricum, one must analyse three historical models that were formed during the long centuries in this region: 1) the Croatian-Pannonian feudal model as well as the Mediterranean one in the West, 2) the patriarchal model in the mid-areas, 3) the Serbian “despotic” model in the East. In regard to patriarchal society, the author recognises in its ideology (national songs, myths etc.) the *Kraljević Marko syndrome* (with projections, paranoia and narcissism as its symptoms). The author emphasises that the parental super-ego is transferred to children, and so becomes the upholding factor of tradition and values. Mediaeval Serbia, in which Church and State were linked, had a different social development from European society. “Oriental despotism” as a dominant type can be seen in Serbian history from the Nemanjić period, through the Ottoman epoch to the modern Serbian state. During the Ottoman period, a homogeneous national culture prevailed, which was deeply marked by the Dinaric heritage. Stimulating paranoia and projects in the population, the modern state, assisted by the Church, threatened its neighbours by creating the idea of “Great Serbia”. For their part, Croats, who at an early date had become a part of European-Christian civilisation, while accepting outside influences, had maintained and developed their own autochthonous culture. Various types of society existed among Croats (the Dalmatian commune, the Croat nobility, feudalism and the kajkavian free cities in the North). Yet Croats also have their own “blood thread”, founded on the *Kraljević Marko syndrome*, even though their super-ego experiences transformations under the influence of the Church, culture and the legal system. The author rejects the ideological construct that equates the Mediaeval Serbian and Croatian states with their modern nations. Mixture, war, migration and religious conversion have all altered the ethnic picture that had existed in the first centuries following their arrival in the South. Furthermore, relying also on Freudian theories (e.g. in regard to the archetypal destructiveness of Serb and Croat Quislings), he explains the period after 1918 as a conflict between two cultural and social traditions. Likewise, he emphasises the existence of the “other”, democratic Serbia, even though it is at present powerless to oppose the forces deriving from archetypes. Finally, while taking into consideration all the criticism of the ethnopsychological approach (the danger of pseudo-science, racism, simplification, etc.), the author feels that it has to be improved, and not a priori rejected.

KEY WORDS: ethnopsychology, patriarchalism, Kraljević Marko syndrome, the Eastern model, the Western model, archetypes

Иво Рендич-Миочевич

ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ РАМКИ ХОРВАТСКОЙ И СЕРБСКОЙ НАЦИИ

РЕЗЮМЕ

Автор исходит из точки зрения Э. Геллнера, согласно которой национализм образует нации, а не наоборот. В области юго-восточной Европы гомогенность осуществлялась на основе традиционных моделей, а архетипы и матрицы, особенно те, что основывались на мифах гайдуков, продемонстрировали свою живучесть на протяжении XX века, а также в конце этого века. В качестве исторических рамок своего анализа автор употребляет понятие Иллирия, а не Балканы. Это последнее понятие было изобретено лишь в начале XX века; оно не имеет ни исторического, ни культурного и географического оправдания. Изучение национализма и наций в юго-восточной Европе возможно и с помощью этнопсихологического подхода, причем немаловажную помощь могут оказать теории Фрейда. Чтобы понять архетипы, которые все еще существуют на территории древней Иллирии, необходимо проанализировать три исторических модели, которые на протяжении ряда столетий формировались в этой области, как-то: 1. хорватская феодальная паннонская и средиземноморская на западе, 2. патриархальная в центре и 3. сербская «деспотическая» на востоке. В патриархальном обществе на основе идеологии (народные песни, мифы и др.) автор вскрывает синдром Королевича Марко (признаки: проекции, паранойя, самолюбование). Автор подчеркивает, что родительское Сверх-я передается детям, становясь носителем традиции и системы оценки. Общественное развитие средневековой Сербии, в которой существовала связь государства и церкви, было отличным от европейского развития. Тип восточного деспотизма в Сербии прослеживается начиная со времен Неманичей, затем в турецкую эпоху и вплоть до современного сербского государства. В османскую эпоху господствовала гомогенная народная культура, носившая глубокую печать динаридского наследия. Побуждением в населении развития паранойи и проекции современное национальное государство с помощью Церкви ставит под угрозу соседней, создавая идею о великой Сербии. Хорваты рано включились в европейско-христианскую цивилизацию и, принимая от других, сохраняя при этом свое, создали самобытную культуру. Они развили различные типы общества (далматийские коммуны, хорватское дворянство, северный феодализм и свободные королевские города). Хорваты имеют свой «кровавый путь», основывающийся на синдроме Королевича Марко, но у них под влиянием Церкви, культуры и длительного существования правовой системы Сверх-я менялся. Автор отвергает идеологему, отождествляющую средневековый сербский и хорватский этнос с современными нациями, поскольку смешивания, войны и миграции, а также смена вероисповедания привели к изменению этнической картины, существовавшей в первые века после переселения. Развитие после 1918 года автор толкует столкновением двух культурных и общественных традиций, пользуясь при этом и теориями Фрейда (архаическая деструктивность сербских и хорватских квислингов). Автор подчеркивает существование «иной», демократической Сербии, однако она бессильна противостоять силам, образовавшимся на основе архетипов. При всей критике в адрес этнопсихологического подхода (опасность от псевдонаучности и расизма, упрощения и др.) его тем не менее необходимо совершенствовать, не отказываясь от него a priori.

КЛЮЧЕВИЕ СЛОВА: этнопсихология, патриархальность, синдром Королевича Марко, восточная модель, западная модель, архетипы